

Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА
ЈНУ Институт за национална историја – Скопје

СРПСКИОТ КОНЗУЛАТ ВО СЕРЕС: ИЗВЕШТАЈОТ НА БРАНИСЛАВ НУШИЌ ОД 1897 ГОДИНА

Во Серскиот санџак во последните години на XIX век покрај грчката и бугарската се појавила и српската пропаганда.¹ Најраспространета во дејствувањето во овој дел од Македонија била грчката пропаганда која помогната од Патријаршијата преку големиот број отворени цркви и училишта опфаќала 75% од населението. Интензитетот на активностите на бугарската пропаганда на просветен план се зголемил од крајот на 80-те години на XIX век со отворање на повеќе основни училишта и три полугимназии во Серес, Мелник и Неврокоп. Најдобри услови за успешно дејствување бугарската пропаганда имала во годините на грчко-турската војна (1897-1898) кога поради прогоните кои биле вршени над Грците од страна на османлиските власти, придонело повеќето Македонци да ја напуштат Патријаршијата и да преминат на страната на Егзархијата.²

За разлика од грчката и бугарската пропаганда кои на територијата на Серскиот санџак на верски и просветен план биле присутни децении порано со отворањето на училишта и цркви, српската пропаганда тежината на своето дејствување во Македонија го имала концентрирано во нејзините северни и централни делови. За Серскиот санџак како терен за проширување на своите пропагандни активности започнала да се интересира од почетокот на 90-те години на XIX век кога со отворањето на српскиот конзулат во Солун се интензивирале и мерките за идното посистематско и организирано дејствување на пропаган-

---

¹ Серскиот, заедно со Солунскиот и Драмскиот санџак територијално влегувал во Солунскиот вилает. Со новите промени во поделбата на управните подрачја од крајот на XIX во составот на Серскиот санџак влегувале осум кази: Серската, Петричката, Разлошката, Мелничката, Горно-џумајската, Неврокопската, Демирхисарската и Зхненската.

² Иван Катарџиев, *Серскиот округ од Кресненското востание до Младотурската револуција. Национално-политички борби* (Скопје: Институт за национална историја, 1968), 66-77.

дата.³ Интересот уште повеќе се зголемил во 1896 година кога тогашниот писар на српскиот генерален конзул во Солун, Иван Иваниќ, од своето патување во санџакот, ќе предложи отворање српски вицеконзулат, со единствена задача да води грижа за развојот на српската пропаганда во овој дел од Македонија.⁴ Предлогот да се отвори српско дипломатско претставништво бил прифатен и реализиран во 1897 година кога бил отворен и српскиот конзулат во Серес.

Конзулатот имал кус век на постоење (1897-1899), и со него за целиот период раководел Бранислав Нушиќ,⁵ кој на оваа функција освен успехот со отворањето на првото српско основно училиште во Серес во 1898 година, неуморно работел и во набљудувањето на работата и движењето на двете балкански сопернички во Српскиот санџак.⁶ Активноста на овој план го потврдува и неговиот прв обемен извештај (во ракопис на 39 страници-м.б.), од септември 1897 година, испратен до Министерскиот совет и министерот за надворешни работи Ѓорѓе Симиќ.⁷ Во истиот извештај покрај потенцираните активности на грчката и бу-

³ Со дозвола на османлиските власти првото српско (приватно) училиште било отворено кон крајот на 1892 година.

⁴ Иван Катарџиев, *Српскиот округ*, 88.

⁵ Бранислав Нушиќ (1864-1938)- познат како драмски писател, комедиограф, сатиричар и критичар, еден период од дванаесет години, бил активно вклучен и во дипломатската служба на Кралството Србија. Првиот ангажман на ова поле било местото писар во генералниот конзулат во Скопје. Во периодот на службата 1889-1890 година го заменува вицеконзулот во Приштина. Од 1 јули 1890 година бил унапреден со добивањето работа во Министерството за надворешни работи. Работел како писар во Државниот совет. Следната година бил поставен за писар во конзулатот во Битола. Две години подоцна е вицеконзул во Приштина каде се стекнува со рангот на дипломат. Во 1897 година започнал да работи во генералниот конзулат во Солун, од каде бил преместен во Серес како вицеконзул. По затворањето на конзулатот во 1899 година кратко време ја вршел должноста конзул во Солун. Од 1900 година бил поставен за секретар во Министерството за просвета. Во 1912 година се вратил во Битола и во периодот 1912-1913 година е околински началник. Учествува во формирањето на Народниот театар во Битола. Во 1913 година го основа театарот во Скопје. По завршувањето на Првата светска војна работел во Министерството за просвета. Познати негови драмски дела се комедиите: „Госпоѓа министерка“, „Народен пратеник“, „Сомнително лице“ и други.

⁶ Успехот за отворање училиште во Серес во 1897 година, секако, се должи и на промените во дотогашната политика на Портата во издавањето дозволи за отворање српски училишта во Македонија. Со донесувањето на Ирадето од март истата година за отворање училишта во Битолскиот и Солунскиот вилает, во април биле отворени две српски училишта во Солунскиот вилает, во Солун и Воден. До отворање на други училишта, меѓу кои и училиштето во Серес дошло во учебната 1897-1898 година (Повеќе види: Љубиша Доклестик, *Српско-македонските односи во 19 век-до 1897 година* (Скопје: НИП „Нова Македонија“, 1973), 427.

⁷ Архив на Србија, Министерството за надворешни работи, Просветно-политичко одделение, ред. 228, Писмо ППО № 28, Серес, 10 септември 1897, од конзулот Бранислав Нушиќ до Ѓорѓе Симиќ претседател на Министерскиот совет и министерот за надворешни работи во Белград.

гарската пропаганда и плановите на идната работата на српската пропаганда во Серскиот санџак, споменува и за бројна надмоќност на македонското население (во извештајот го користи терминот словенско население-м.б.) во споредба со грчкиот елемент. Во споменатиот извештај постои и табела со имињата на 78 населени места во Серскиот санџак со податоци за бројот на жителите кои биле патријаршисти, односно егзархисти.⁸

Споменатиот извештај на српскиот конзул Б.Нушиќ содржи повеќе значајни информации од случувања на црковен и просветен план во Серскиот санџак во 1897 година. Поради неговата големина во овој труд ќе бидат презентирани само оние делови во кои се опфатени главните активности на пропагандите и нивните стекнати позиции во Серскиот санџак.

Господине министри,

(...)Серес по расположението на неговите жители со неговото воспитување и општата култура која господари со него е чисто грчко место. Еден бугарски патописец, шовинистички расположен, вели: „Серес е најсилно грчко утврдување во Источна Македонија. Тој за Грците е втора Атина во Македонија“. Во Битола или во Солун или во други места каде Грците се чувствуваат доста силни, не се така организирани и групирани како во Серес. За разлика од останатите места освоени од елинизмот, погрчувањето на Серес е доцна започнато. Кога Охрид веќе беше чисто „грчки“ град, и како таков преставувал извесен просветен центар за цела Македонија, погрчувањето на Серес започнало на почетокот од овој век, и уште посилено околу триесеттите години, и најпосле завршило во првите години од појавата на Егзархијата. Можеби не би требало строго да се пишува за историјата на оние појави кои имале допринос за погрчување на Серес, но бидејќи тие појави и денеска постојат, и денес се причина за одржување на елинизмот во Серес.

Некогаш Серес беше најбогат град на Балканскиот Полуостров со забележителна трговија која се водеа во него. Познатиот Серски панаѓур го собираше овде трговскиот свет од целиот Балкан. Од тогаш трговијата беше во грчки раце и грчкиот јазик беше јазик на трговијата, како што тоа и Белград сè уште го памети. Познато е дека уште тогаш, словенското население од Серес имало потреба покрај својот мајчин јазик да го знае и јазикот со кој се водеа трговијата и на кој може да се заработува. Така Грците започнале да го погрчуваат Серес каде имале добра основа. Во градот започнале да се населуваат и Грци, а не само да престојуваат во него еден или два месеца за време на панаѓурот. Тоа

---

⁸ Според изнесените податоци во Извештајот соодносот помеѓу приврзаниците на двете цркви во Санџакот бил следниот: 10 719 патријаршиски, наспроти 1 760 егзархиски куќи.

населување кое започнало на почетокот на овој век, ме натера погрчувањето на Серес да го определам од тој период. Навлегувањето на Грците во Серес го предизвикале главно две појави. Најпрвин, пред крајот на минатиот и почетокот на овој век, сите кои имале имот (капитал), и сакале да го сочуваат, се раселиле во државата на Али-паша Јанински. Потоа, за време на Грчкото востание започнало населување на побогатите Грци на Тесалиско-Македонската граница од места кои биле опустошени од варварствата на Турците. Сите тие споменати емигранти го побарале Серес и серскиот пазар за кои ги врзувал и нивниот капитал. Започнав да ја бележам татковината на сите чисто грчки куќи во Серес и досега ги имам многу забележано со потекло од Тесалија (се подразбира и Јанина), како и од Македонија: Блаце, Негуш, Караферија (Бер), Клисура и места јужно од Костур.

Серес во кој строседелците од порано научиле да зборуваат грчки, а кој подоцна го населиле Грци од споменатите краеве, забрзано започнал да се погрчува и без некое поголемо дејствување од страна на грчките доселеници. Појавата е сосема разбирлива кога ќе се земе предвид дека во трговијата исклучиво превладувал грчкиот јазик, дека трговијата носела богатство, богатството на Ориентот е во рацете на богатите и дека јазикот на богатите бил грчкиот јазик. Меѓутоа, ако грчкиот јазик бил близок со словенскиот и Грците работеле на погрчување на словенскиот јазик, ние денеска ќе стоевме пред дефинитивно завршена процедура, пред која не ќе можеше ништо да се направи. Вака, и покрај сè доминатниот грчки јазик, не успеал да навлезе во домовите, туку останал само во чаршијата, а освен тоа и цели маала во кои населението немало никаков допир со трговијата и понатаму исклучиво зборувало на словенски јазик. Маалата како Арабаџи и Долна и Горна Каменица, каде и понатаму во голем број се користат со тој јазик, се сметаат како чисти староседелски маала.

(...)Серес е град кој претставува мала Света Гора. Во него има 23 цркви, два параклиса и околу 40 свештеника. Во црквите служат свештеници кои се од градот. Секоја црква има свои епитропи кои освен со верата ги врзувал и интересот. Така, земајќи ги предвид големиот број на свештеници и епитропи и нивните семејни врски, готово цел Серес, освен верски има и други интереси да се држи до своите цркви.

(...) Денес во Серес има девет грчки училишта и сите се во добри и познати куќи, стекнати со капиталот на општината и добротворни прилози од богати поединци. Овдешната женска гимназија има убава голема зграда која ја изградил богат ракиџија, и кој освен зградата, и својот имот во вредност од 10.000 дукати им ги подарил на училиштата. Од деветте училишта кои редовно ги посетуваат 1500-2000 ученици, две се полни гимназии, една машка и една женска, а покрај училиштата има уште и едно забавиште(...)Митрополит е Григориј.

Потекнува од Крит, воспитан и образуван и угледен владика. Тој е многу енергичен и од своето пристигнување успеал да ги прекине сите расправи и поделби кои до тогаш постоеле во грчката општина. Кај турските власти ужива почитување и неговиот збор се слуша. Како владика има добри приходи кои пристигнуваат од богатата серска курија, и нема за што да се жали, но како што слушам, лаком е за пари. Се сретнав со него неколку пати, и водев долги разговори кои покрај многуте ветувања кој ми ги има ветено, стекнав мислење дека нашата појава ќе ја толерира, но нема да направи сериозни отстапки. Покрај грчкиот митрополит го имаме и грчкиот конзулат кој привремено не постои, но кој во Серес по склучувањето на мирот меѓу првите ќе започне со работа, бидејќи Грците во Серес многу вложуваат. (...) Бугарите и покрај многу работа и потрошени пари како што споменав во извештајот, до сега имаат само 7 куќи. Бројот на егзархиски куќи на почетокот бил поголем, околу 30-на куќи кои ја признале Егзархијата, но Грците полека го намалиле бројот, благодарение најмногу на големата врева која ја предизвикале со „шизмата“. (...) Во Серес денеска има неколку куќи кои јас не знам како да ги наречем освен „крипто-бугари“. Тие своите деца ги дале во бугарски училишта, но себе си не се нарекуваат во јавноста Бугари. Одат во грчки цркви и повикуваат грчки свештеници. Тие неколку куќи Грците ги нарекуваат за свои приврзаници, но се недоверливи кон нив. Бугарите од друга страна ги сметаат за свои приврзаници, барем во оние статистики кои ги објавуваат. Оттаму бугарските патописци секогаш ќе кажат дека имаат свои триесет куќи во Серес. Таквата појава доаѓа од таму, бидејќи тие луѓе секогаш ќе пристапат кон оние кои им се поблиски со јазикот, но нивните трговски врски и односи во чаршијата не им даваат да раскинат со Грците.

Според бројот на приврзаници, Бугарите едвај можат да образуваат општина во Серес. Освен училиште имаат и еден параклис (капела во приватна куќа), во која служат двајца свештеници. Имаат машко и женско основно училиште и четиригодишен педагошки курс кој сега е преобратен во гимназија. Сите тие училишта вкупно ги посетувале 80-100 деца, но оваа година нивниот број е преполовен. Бугарското училиште има и пансион и како таков може единствено да успее. Учениците единствено се од селата и има вкупно 11 ученици. Директорот на училиштето е Наумов и е најугледен во бугарските редови. Тој по потекло е Влак од Крушево (или од Прилеп), и сè до оваа година бил директор во Солун. Таму против него имало големо незадоволство, познато од настаните во солунската гимназија. Овде бил преместен за да се отстранат причините за нетрпението помеѓу наставниците во Солун. Втората личност во бугарската пропаганда е свештеникот Никола Стојанов од Разлог. Тој е претседател на општината. Свештеникот Никола необразован човек, но меѓу Бугарите важи за енергичен работник. Тој како таков оваа година е доведен во

Серес за да ја преземе општината во свои раце. (...) Во бугарските редови треба да забележиме уште едно важно лице на кое ние самите му дадовме значење (преку патриотските списанија), а кое тоа и го нема. Помошникот на мутесарифот – муавин во Серес е бугаринот Стојан Џан'зпов. Тој по потекло е од Бугарија, многу глупав и ограничен човек, а Турците ни најмалку не се незадоволни што тој е таков. Нема никаква активност, па дури и се обидува пред Грците да не се покаже Бугарин, за да ги стекне на тој начин симпатиите кај овдешните Грци, кај кои постоеле незадоволство поради неговото поставување. И покрај тоа што нема активност од негова страна и бугарската пропаганда е многу незадоволна, сепак самото негово присуство во тоа место, морално ја потпомага бугарската работа. Ваква од прилика е состојбата на грчката и бугарската пропаганда во Серес, во Серскиот санџак и подалеку, во целата Струмичка област, кој би требало да стане реон на дејствување на овој конзулат.

(...) Областа е поделена на многу мали и уште поситни владенија. Народот е богат и религиозен, инаку како би ги издржувал сите тие владици. Освен во Серската епархија, во непосредна близина постои епархија комбинирана од две, Драмската и Зихненската, со две столици, но со еден владика на чело. Во близина се наоѓа и Неврокопската епархија, па Мелничката, Разлошката и најпосле Демирхисарската, со која управува епископ и кој се смета за составен дел на Серската епархија. Со нејзе се граничи Дојранската епархија која не е многу оддалечена од Серес. Сите овие владици во местата каде се наоѓаат успеале да задржат извесен број на верници кои се приврзаници на Цариградската патријаршија. Бугарите во внатрешноста на овие епархии со исклучок на Серската и Драмската, нема сомнение дека победиле. Во градот Драма приликите се исти како во Серес, па затоа и немале поголеми успеси. Бугарите во Драма немаат дури ни училиште, бидејќи бројот на нивните приврзаници не бил поголем од 5-на. Причината зошто не успеале да навлезат во овие епархии е што селата биле многу поврзани со градовите каде ги продавале своите производи и блиските врски кои ги имале со грчките трговци, и затоа што селата биле чифлици на имотните овдешни Грци, и најпосле што селаните од овие епархии се поимотни од останатите, и како такви донекаде е тешко да се придобијат(...)Како што и понапред споменав, такви се приликите и во Драмската епархија. Останатите епархии стојат многу неповолно за Грците. Во Разлошката епархија и во самиот град Разлог нема ниту една куќа која ја признава Патријаршијата. Во Неврокопската епархија каде Бугарите имаат свој владика, од 45 села кои влегуваат во епархија, 42 припаѓаат на Егзархијата, а 3 на Патријаршијата. Во Неврокоп од 250 христијански куќи 130 припаѓаат на Патријаршијата, а 120 на Егзархијата. Значи, дека во целата Епархија грчки куќи има 130 во градот и 3 села кои вкупно бројат 400 куќи. Грчкиот владика неможејќи повеќе да издржи

еден ден побегна од Неврокоп. Меѓутоа, бидејќи Бугарите поставиле овде владика, го вратиле од Патријаршијата назад и за да му овозможат опстанок, му испраќаат 200 динари месечна помош. Така, неместо епархијата да ја помага Патријаршијата (секој митрополит е должен 50% од своите приходи да ги дава на Патријаршијата), овде Патријаршијата е принудена да го помага владиката за да се одржи во епархијата.

Во Мелничката епархија состојбата едвај нешто малку е подобра од Неврокопската. Тоа што Бугарите не ја освоија целосно оваа епархија се должи на појавата на бугарски комити овие последни години, поради што бугарските агенти ја прекинале работата во близина на бугарската граница. Во селата кои се затекнале под Патријаршијата постоело мислењето дека не е погоден момент да се искажат за бугарски. Бугарите сега се повратија и започнаа со уште посилна работа. Нивниот владика во Неврокоп е многу дрзок и одличен демагог, енергичен и истраен. По трошоците кои ги прави се гледа дека располага со силен буџет. Тој се обидува со сила да завладее и со Разлошката епархија, која според припадниците ѝ припаѓа на Егзархијата, но над која според Беракот нема власт. Овде во Серес се подготвуваат на уште посилна и поенергична работа. На ова ги поттикнале и овдешните прилики или неприлики во кои сега се наоѓаат Грците, а потоа појавата на српскиот конзулат, чија појава од првпат внела голема забуна во нивните редови.

Донекаде вака изгледа положбата во Серес и Струмичката област. Треба да ги констатирам и големите симпатии од нашата појава која ги затекна и направија голема забуна меѓу Бугарите. Јас имав задача сериозно да ги проучам (симпатиите), и да видам колку од нив има искреност, и колку симпатиите спрема Србите се навистина сигурни за српската работа. Прашањето беше: се радуваат ли погрчените серчани на српскиот конзулат како таков, бидејќи со кренатото српско знаме кај нив се разбудила заспаната традиција, со која е толку богато ова место или серчани се радуваат на српскиот конзулат како добри Грци, очекувајќи во конзулатот да стекнат добар сојузник против Бугарите, кои се закануваат на нивниот елинизам? Со тоа најпрвин морав да бидам на чисто, за да можам дури тогаш да стекнам правилен став за можностите на нашата работа.

(...)На мојата маса се наоѓаат многу молби од села и што е карактеристично, најголем број од тие села ѝ припаѓаат на Патријаршијата, и само го бараат својот јазик, кој денес единствено по цена на „шизмата“ е понуден. Има неколку села каде неколку години се борат грчката и бугарската црква и каде таа борба им донела црквите долго време да стојат затворени. И повторно овие села нашле згодна прилика со која можат да се смират, а таа средина мора да се признае се Србите.

Господине министер, кога сево ова ќе го соберам, со сигурност можам да потврдам: дека на оваа територија има многу поволни услови за нашата севкупна работа. Прашање се само можностите за таа работа.

Веќе напоменавам дека до сега неколку пати водев долги разговори со овдешните владици. Кога се отвораше овој конзулат, чинот беше извршен од страна на драмскиот митрополит, па така имав прилика да разговарам со него. За работа овде доаѓаше и мелничкиот владика. Од страна на неврокопскиот владика беше испратен претставник, негов доверлив човек со мене да размени мислење. Побарав мислења од четворицата, најмеродавните претставници, кои според обемот на својата власт се совпаѓаат со границите на овој Конзулат и на кои во прв ред треба да се потпре нашата работа.

За неврокопскиот и мелничкиот владика да не зборувам – нивните епархии се толку пропаднати и ми ги нудат сите можни отстапки, само да го одржат она што им останало. Владиката од Неврокоп дури ме моли да му испратам упатства за работа за да почне да дејствува. Владиците од Драма и Серес, чии епархии стојат добро се повоздржани. За четворицата како заеднички отстапки кои се подготвени да ги направат можат да се издвојат следните:

1. Тие дозволуваат во селата богослужбите да се водат на словенски, па немаат ништо против да се воведат словенска служба онаму каде се пее на грчки;
2. Тие се согласуваат да се отворат српски училишта и се согласуваат да ги пријават на властите како свои – грчки училишта;
3. Во селата каде сега имаат грчки училишта се согласуваат покрај нивните учители да има уште еден учител кој децата ќе ги учи на српски јазик;
4. Во селата, кои од Егзархијата ќе прејдат во Патријаршијата, се подготвени да ги направат сите потребни отстапки.

На тоа од прилика можат да се набројат отстапките од страна на грчките владици, но се разбира, тие напоменуваат дека овие отстапки треба повеќе да се направат и применуваат во бугарските села, и да се намамат да прејдат на наша страна, отколку во грчките села кои веќе биле на „наша страна“.

Од министерот за надворешни работи Ѓ. Симиќ било испратено писмо до конзулот Б. Нушиќ да го изнесе и своето мислење за натамошното дејствувањето на српската пропаганда во Серскиот санџак.⁹ Првобитната намена на конзула-

---

⁹ Архив на Србија, Министерството за надворешни работи, Просветно-политичко одделение, ред. 228, Писмо ППО № 2567, Белград, 9 септември 1897, од министерот за надворешни работи Ѓорѓе Симиќ до конзулот Бранислав Нушиќ во Серес.

тот да дејствува единствено само „набљудувачки“, односно да ги следи само активностите на останатите пропаганди, според пишувањето на конзулот Б. Нушиќ негативно ги „бележеле во светот како незаинтересирана страна“. (...) *Противниците требало да се уверат дека не се одрекувале од територијата и од страна на конзулатот во Серес требало да се превземат следните чекори: 1. Да се прават обиди да се „освои“ една црква во Серес, во која ќе се служи на словенски јазик; 2. Да се отвори едно основно училиште; и 3. Да се воведе словенска служба во селските цркви.*¹⁰ Трите поставени задачи како што пишувал Нушиќ ќе ги спроведел со придобивање на една од постоечките 23 цркви во градот, а црквата и општината ќе станеле центар од каде ќе се развивала „општата“ работа. Била побарана помош и во црковно-словенски книги за 20-на селски цркви каде богослужбата се водела на грчки јазик.¹¹

Изнесените планови во извештајот на Бранислав Нушиќ биле амбициозни, но тешко можеле да се реализираат во дадениот политички момент. Единствено што му тргнало од рака било отворањето на српското основно училиште со 4 одделенија и 4 наставника. Децата кои го посетувале училиштето најмногу биле од градот, потоа деца од еврејското маало во градот, од две околни села и од Дебарско.¹² Во Серскиот санџак каде позициите на грчката и бугарската пропаганда на верски и просветен план биле многу посилни, ја принудило српската дипломатија во 1899 година на конечната одлука, укинување на српскиот конзулат во Серес. Со овој дипломатски чекор српската влада ставила крај на своето пропагандно дејствување во Серскиот санџак. Од крајот на XIX и почетокот на XX век грчката и бугарската пропаганда своите дејствија на теренот ги засиле со навлегувањето на вооружени врховистички и андартски чети.

---

¹⁰ Архив на Србија, Министерството за надворешни работи, Просветно-политичко одделение, ред. 228, Писмо ШПО № 28, Серес, 10 септември 1897, од конзулот Бранислав Нушиќ до Ѓорѓе Симиќ претседател на Министерскиот совет и министерот за надворешни работи во Белград.

¹¹ *Истото.*

¹² Иван Катарџиев, *Серскиот округ*, 90.